

10. Заруба В. М. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ: ПП Ліра ЛТД, 2003. – 464 с.

11. Звегинцов В.В. Русская армия 1700 – 1763 гг. / В. В. Звегинцов. – Париж, 1967. – Ч. 1. – 220 с.

12. Ковалева И. Ф. Аннотированный отчет к договору № п 678/2005 о произведенных в 2005 году археологических исследованиях / И. Ф. Ковалева. – Днепропетровск, 2005. – Архів Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей. – № 25. – 35 с.

13. Кудakov О. Р. "Ведомости" (1702-1727): становление и жанровые приоритеты газеты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.01.10 – журналистика. Рукопись / О. Р. Кудakov. – Казань, 2004 – 178 с.

14. Макидонов А. В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII столетия / А. В. Макидонов. – Запорожье: Просвіта, 2011. – 336 с.

15. Мільчев В. Запорозький гарнізон Новосергіївської фортеці: сторінка кампанії 1711 року / В. Мільчев // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 462 – 470.

16. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI – XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.

17. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Т. IV (с 1700 по 1712 гг.). – СПб., 1830. – 881 с.

18. Репан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII- XVIII століть в історії Дніпропетровська / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан. – К.: Українські пропілеї, 2008. – 268 с.

19. Санін О. Г. Крымское ханство в русско-турецкой войне 1710 – 1711 гг. / О. Г. Санін // <http://www.warconflict.ru/rus/new/?action=shwprd&id=388>

20. Филарет (Гумилевский Д.Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Изюмский, Купянский и Старобельский уезды; Купянские и Старобельские округи военного поселения, Отд. 5. – Харьков: Унив. тип., 1858. – 461 с.

21. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: В 3 т. / Д. І. Яворницький. – К., 1991. – Т. 3. – 560 с.

22. Яворницький Д. І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – Ч. 1. – 312 с.

23. Яворницький Д. І. Твори у 20 томах / Д. І. Яворницький. – К. – Запоріжжя: Тандем-У, 2008. – Т. 3, кн. 1. – 492 с.

Любов Шмиголь (Чигирин), молодший науковий співробітник відділу «Музей Б.Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Городові отамани Чигирини 1657 – 1676 років

Після смерті Б.Хмельницького для Української козацької держави розпочався новий етап історії. Його влучно охарактеризували тогочасні польські спостерігачі: «Між козаками задніпрянськими і по цій стороні Дніпра велика нелюбов, ворожнеча й розлад: зовсім поділилися» [13,169]. Але і в цей непростий час Чигирин залишається столицею держави аж до 1676 р. Козацьку адміністрацію в місті представляв городовий отаман. Дана розвідка з'ясовує повноваження та імена городових отаманів Чигирини за гетьманування Ю.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка.

Городовий отаман гетьманської резиденції і полкового центру Чигирин протягом 1657 – 1676 років був впливовим в козацькому середовищі старшиною. За відсутності полковника він залишався фактичним керівником міста. У листі Юрія Немирича, даному 20 грудня з Кременчука, читаємо: «Во всяком городе атаман городской есть первым урядником, где наместника нет, и должны и атамана слушать сотник и все казаки... того остерегать будете, понеже таков порядок есть во всех городах наших и в самом Чигирине, столице войска запорожского...» [6, 41]. Городовий отаман слідкував за порядком в місті, забезпечував його охорону. До нього, серед представників старшини Чигиринського полку, звертається П.Дорошенко універсалом із Лисянки від 16/26 листопада 1671 р., закликаючи бути обережними через наближення татарських і турецьких військ [8, 381]. Чигиринський городовий отаман за своїм статусом міг бути присутнім на старшинських радах [7, 29], мав широкі повноваження в сфері судочинства. І в цей період Чигирин залишався одним з центрів європейської дипломатії. Городовий отаман займався розміщенням посольств на квартирах у міщан, забезпеченням їх продовольством, супроводом делегацій на аудієнцію до гетьмана. Він часто був присутнім під час прийому, виконував різні дипломатичні доручення.

У 1657 р. чигиринським городовим отаманом був Герман Гапонович. Він походив з рідної для І.Виговського Овручини [10, 127], вже мав досвід виконання обов'язків городового отамана Чигирин у 1654 р. [2, 425]. Мабуть, непогано проявив себе, тому отримав нове призначення у 1657 р. В. Кривошея припускає, що «на ньому як отаману городовому чигиринському лежала не остання роль щодо приведення до влади Івана Виговського» [11, 126–127].

Прихід до влади І.Виговського відбувся в умовах загострення соціальних суперечностей та ускладнення міжнародного становища держави. Запорізька Січ не визнала обрання І.Виговського гетьманом легітимним. Антигетьманський виступ очолив кошовий отаман Яків Барабаш. Його підтримав полтавський полковник Мартин Пушкар. І.Виговський за військової підтримки Кримського ханства придушив виступ. Під час підготовки до походу у травні 1658 р. до Чигирин прибуло посольство Івана Апхтіна. На аудієнції були присутні «... судья Герман, полковник Карп Трушенко, ясаул Миско, атаман Василий...» [1, 233]. Згаданий послом суддя Герман - не хто інший як Герман Гапонович. Уряд городового отамана для нього став сходинкою, щоб посісти вищу службову посаду – генерального судді. Вакантне місце чигиринського городового отамана зайняв Василь. На жаль, дипломат не вказав його прізвища.

У січні-лютому 1659 р. на посаді городового отамана перебував Павло (Панько) Лавренко. На це вказує відписка цареві Олексієві Михайловичу воеводи князя Г.Ромодановського. Інформація, подана в документі, є дуже цікавою. На початку 1659 р. Г.Ромодановський отримав секретне завдання з Приказу Таємних справ дізнатися деякі подробиці життя Б.Хмельницького, а саме: чому Богдан не жив у верхньому місті, чому руйнувались будівлі,

які той наказав звести. Паралельно воєвода мав з'ясувати, що будувалось у верхньому місті за нинішнього гетьмана І.Виговського, чому останній переїхав жити до Черкас, а дружину відправив до Сміли. Отримати відповіді на ці питання Г.Ромодановський зміг від чигиринського городового отамана Панька Лавренка. Він потрапив до росіян 20 січня, а був допитаний аж 11 лютого. Лавренко повідомив, що Чигирин заснував Михайло Хмельницький. Він почав жити у верхньому місті, але йому там «жити не дали». Поступово будівлі погнили. Вежу зруйнувала гроза вже за Б.Хмельницького «...тому лет с тридцать», тобто десь у 1629 р. Пізніше Б.Хмельницький наказав збудувати на горі сараї для гармат, але ті зруйнував вітер. На великі свята у верхньому місті протягом багатьох років відбувалися дивні події. На Великдень та Різдво чигиринці «слыхали в том городке земля загремит тем обычаем, как стреляют из пушек. А камень де на тои городище и ... угли над рекою Тясмином. И на том де камни многожды видали человека: сидит на том камне, сам бел и платье белое» [1, 280-281]. У 1658 р. І.Виговський розпочав відбудову укріплень фортеці. Тоді ж недалеко від каменя, де бачили привида, знайшли інший. На ньому був відбиток людської руки і підпис. Написаного прочитати ніхто не зумів. Камінь той розбили. У 1659 р. на фортечному подвір'ї стояли церква Миколи Чудотворця та сарай для гармат. Б.Хмельницький жив під горою у нижньому місті. На час від'їзду Павла Лавренка І.Виговський з дружиною залишалися в Чигирині. Цікаво, що за І.Виговського раніше згадані дивні події припинилися.

У 1665 р. гетьманом Правобережної України обрали Петра Дорошенка. Він велику увагу приділив налагодженню дружніх відносин з Кримом. Навесні 1666 р. в результаті перевороту новим ханом став Аділь-Гірей. Він прислав до Чигирин послів із запевненням своєї приязні. З візитом-відповіддю до Криму відбуло посольство чигиринського городового отамана Семена Білоцерківця та полковника Івана Дуб'яги [8,77]. Обмін посольствами сприяв покращенню українсько-татарських відносин.

У 1670 р. на посаду городового отамана повертається Семен Білоцерківець. У березні він разом з Павлом Смардовським очолює посольство до Польщі [8,288].

На початку 1673 р. до П.Дорошенка надходять повідомлення про можливість вторгнення на Правобережжя військ І.Самойловича та Г.Ромодановського. Він звертається за військовою допомогою до кримського хана Селім-Гірея (посольства Івана Сенкевича, Яцька Колоші, Нужного, Івана Мазепи). 20 березня «атаман чигиринской Колоша» [4,233] привів на Цибульник допомогу – 7 тисяч орди. Яцько Колоша був сином рідної сестри П.Дорошенка [14,350]. З Г.Дорошенком (старший брат П.Дорошенка) потрапив у полон до московських військ під Лисянкою, був засланий до Тобольська. В січні 1676 р. Петро Дорошенко клопотав перед царем про звільнення племінника: « О свободе наших всякого чину людей, на Москве и везде будучих, особно Яцка Холошенина, племянника, его царскому пресветлому величеству до лица земли челом бью» [4,444]. У

травні 1677 р. в Тобольськ надійшла грамота «... взятъ из ссылки из Сибири к Москве казаков, которые сосланы в Сибирь в прошлом 182 году с Григорием Дорошенком, Стенку Новицкого, Якушку Колошенина...» [5,137].

З літа 1675 р. становище П.Дорошенка з кожним днем все більше ускладнювалося. Жителі з правого берега масово переселялися на Лівобережжя. Гетьмана залишали соратники. На Правобережжя вирушили війська І.Самойловича та Г.Ромодановського. Єдиним виходом із цієї ситуації для П.Дорошенка стало прийняття присяги на вірність цареві О.Романову. Гетьман склав присягу 20 жовтня 1675 р. в Чигирині перед кошовим отаманом І.Сірком, запорожцями і донським отаманом Ф.Мінаєвим. І.Самойлович і Г.Ромодановський вимагали від П.Дорошенка приїзду до Батурина для складення повторної присяги. 6 листопада 1675 р. [4,312] І.Самойлович звернувся з універсалом до старшини Чигиринського полку (в тому числі до городового отамана): «... советуйте ему, чтобы он впрям оставя вымыслов чинити и гетманом писатись, буде желает, чтоб отчизна наша Украина без кровопролития и всякого замешания пришла к успокоению, приехал сам к нам, с кем разумеет, с объявлением своей к царскому пресветлому величеству склонности к нам, где милость царского пресветлого величества тем себе и вам получить» [4,314]. Вважаємо, що городовим отаманом Чигириня в той час був Іван Сенкевич. Саме його П.Дорошенко 20 листопада [4, 371] відправляє в Москву з листом, в якому запевняв у готовності вірно служити цареві, пояснював причини складення присяги саме перед І.Сірком, просив надіслати «милостиву» грамоту [4, 373-375]. Повернувся І.Сенкевич до Чигириня у січні наступного року разом із піддячим Іваном Тороповим, який привіз царську грамоту [4,399].

Ще двоє імен чигиринських городових отаманів встановив В.Кривошея: Іван Ковалевський (1666), Стефан Махненко (1669) [11,604]. Стефан Махненко записаний як Степан Махненко в складі осавульського куреня Чигиринського полку [15,29]. В.Кривошея [12] та С.Коваленко [9,204] вважають, що І.Ковалевський значиться в «Реєстрі Війська Запорозького 1649 року». Він записаний як сотник Іван Коваленко в Переяславському полку [15,319].

Отже, уряд чигиринського городового отамана протягом 1657 – 1676 років посідали такі старшини:

Герман Гапонович – 1657

Василь – травень 1658

Павло (Панько) Лавренко – січень – лютий 1659

Семен Білоцерківець – березень 1666

Іван Ковалевський – 1666

Стефан Махненко – 1669

Семен Білоцерківець, вдруге – березень 1670

Яцько Колоша – весна 1673

Іван Сенкевич – грудень 1675 – січень 1676

Література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.7. 1657-1663. 1668-1669. – С.-Петербург, 1872.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.10. (Дополнение к тому 3) 1653-1654. – С.-Петербург, 1878.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.11. 1672-1674. Прибавления 1657. – С.-Петербург, 1879.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.12. 1675-1676. – С.-Петербург, 1882.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.13. 1677-1678. – С.-Петербург, 1884.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т.15. 1659-1659. – С.-Петербург, 1892.
7. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. - К.: Інститут історії України, 2009. - 271 с.
8. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк, 1985. – 712 с.
9. Коваленко С.С. Останній чин великого Гетьмана. Історичний нарис / С.С.Коваленко. – К.: Стікс, 2010. – 368 с.
10. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини / В.В.Кривошея. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 452 с.
11. Кривошея В.В. Козацький уряд Гетьманщини // Україна – козацька держава. – К.: ЕММА, 2004. – 1216 с.
12. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Чигиринський полк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileva/2010_35/Gileva35/11_doc.pdf
13. Липинський В.К. Україна на переломі, 1657 – 1659 рр.: Замітки до історії українського державного будівництва в 17 ст. / В.К. Липинський. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1991. – 346 с. – (В'ячеслав Липинський. Твори). – Режим доступу: <http://rozum.info/load/19-1-0-68>
14. Мицик Ю.А. Чигирин – гетьманська столиця / Ю.А.Мицик. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 392 с.
15. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / [О.В.Тодійчук (голов. упоряд.) та ін., Редкол.: Ф.П.Шевченко (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с. – (Джерела з історії українського козацтва).

Роман Желєзко (Ніжин), магістрант спеціальності «Історія» історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Ніжинський полковник Марко Борсук

Сьогоднішні студії процесу виникнення і становлення української козацько-гетьманської держави, як і української історії загалом, характеризуються закономірним інтересом до вивчення життя та діяльності окремих постатей минулого. Роки перебування України у складі Радянського Союзу, що боролися за утвердження «диктатури пролетаріату», сприяли стиранню з пам'яті українського народу цілої плеяди імен представників полково-сотенної старшини Гетьманщини [1, 5].